

Materialul românesc din Dicționarul țarinei Ecaterina cea Mare

Przemysław DEBOWIAK*

Keywords: *Romanian; lexicography; transcription; transliteration; Cyrillic alphabet*

1. Introducere

Scopul acestui studiu este analiza materialului lingvistic românesc cuprins în așa-numitul Dicționar al Ecaterinei cea Mare a Rusiei (de acum înainte: DE). Primul volum al acestui dicționar a apărut în 1787 cu titlul rusec¹: *Сравительные Словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею всевысочайшей особы. Отдѣление первое, содержащее въ себѣ Европейскіе и Азіатскіе языки* (vezi Fig. 1). Al doilea volum a fost publicat în 1789 și, în afară de un titlu identic în rusă, are și unul latin: *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; Augustissima cura collecta. Sectionis primae, Linguas Europae et Asiae complexae* (Fig. 2); în română, amândouă titlurile corespund unei traduceri aproximative precum: *Vocabulare comparative ale tuturor limbilor și graiurilor din Europa și Asia, culese prin eforturile celei mai înalte persoane* (i.e. Ecaterina cea Mare). Cele două volume au în total aproape 900 de pagini, cu textul imprimat în două coloane.

Dicționarul este organizat conform principiului onomasiologic. Cuprinde 273 de cuvinte-titluri rusești numărate, ordonate în grupuri tematice care nu sunt omogene nici exhaustive, de exemplu: religie, familie, părți ale corpului, unități de măsură a timpului, plante, animale, adjective, verbe, pronume ș.a. și a căror listă completă (cu traducere în latină) se află la sfârșitul celui de-al doilea volum (Fig. 3). Fiecare cuvânt-titlu are echivalente semantice în două sute de limbi europene și asiatice, cu toate că multe dintre ele nu sunt menționate; aceste absențe sunt marcate cu puncte de suspensie². Al doilea volum conține și o anexă alcătuită din douăsprezece numerale, cu echivalentele lor în 222 de limbi: *Числа Европейскихъ и Азіатскихъ народовъ* (rom. *Numerale ale popoarelor europene și asiatice*). Lucrul cel mai surprinzător este că toate cuvintele, fără nicio excepție, sunt transcrise în alfabetul chirilic rusec în vigoare în secolul al XVIII-lea, indiferent de limba al cărei lexic îl reprezintă.

* Universitatea Jagiellonă din Cracovia, Polonia (pdebowski@gmail.com).

¹ Titlul este citat în versiunea originală, conținând litere proprii alfabetului rusec de atunci, în vigoare de la 1708 până la 1918, aprobat de către țarul Petru I al Rusiei în 1710.

² Echivalentele românești lipsesc în cinci articole: [193], [194], [197], [198] și [200] (vezi *Anexă*). Numerele dintre parantezele drepte corespund numerelor cuvintelor-titlu în DE.

С Р А В Н И Т Е Л Ь Н Ы Е
С Л О В А Р И

В С Ъ Х Ъ Я З Ы К О В Ъ И Н А Р Ъ Ч И Й,

собранные

ДЕСНИЦЕЮ ВСЕВЫСОЧАЙШЕЙ ОСОВЫ.

О Т Д Ъ Л Е Н И Е П Е Р Ъ В О Е,

содержащее въ себѣ

Е В Р О П Е Й С К И Е И А З И А Т С К И Е Я З Ы К И.

Ч А С Т Ъ П Е Р Ъ В А Я.

В Ъ С А Н К Т П Е Т Е Р Б У Р Г Ъ,

Печатано въ Типографіи у Шнора 1787 года.

Fig. 1. Pagina de titlu a primului volum

[Sursă: Internet (vezi Bibliografie)]

LINGUARUM
TOTIUS ORBIS
VOCABULARIA

comparativa;

AUGUSTISSIMAE

cura collecta.

SECTIONIS PRIMAE,

Linguas Europae et Asiae complexae.

PARS SECUNDA.

PETROPOLI,

Typis Iohannis Caroli Schnoor,

MDCCLXXXIX.

Fig. 2. A doua pagină de titlu a celui de-al doilea volum
[Sursă: Internet (vezi Bibliografie)]

			стран:				стран:
157	Птица, Avis.	- - -	82	199	Свѣтъ, Lux.	- - -	217
158	Перо, Penna.	- - -	85	200	Громъ, Tonitru.	- - -	221
159	Пѣпелъ, Gallus.	- - -	88	201	Молодъ, Juvenis.	- - -	224
160	Яицо, Ovum.	- - -	92	202	Старъ, Vetus.	- - -	227
161	Курица, Gallina.	- - -	94	203	Здоровъ, Sanus.	- - -	230
162	Гусь, Anser.	- - -	97	204	Высоко, Alte.	- - -	234
163	Утка, Anas.	- - -	100	205	Ниско, Humile.	- - -	237
164	Голубъ, Columba.	- - -	103	206	Велико, Magnum.	- - -	240
165	Соха, Aratrum.	- - -	107	207	Мало, Parvum.	- - -	244
166	Борона, Ossa.	- - -	110	208	Бѣло, Album.	- - -	247
167	Межа, Limes.	- - -	113	209	Черно, Nigrum.	- - -	251
168	Домъ, Domus.	- - -	116	210	Красно, Rubrum.	- - -	254
169	Дверъ, Porta.	- - -	119	211	Зелено, Viride.	- - -	257
170	Дворъ, Aula.	- - -	122	212	Остро, Acute.	- - -	261
171	Городъ, Urbs.	- - -	125	213	Сыро, Humide; crudum.	- - -	264
172	Очагъ, Focus.	- - -	128	214	Легокъ, Laevis.	- - -	267
173	Мѣра, Mensura.	- - -	131	215	Толстъ, Crassus.	- - -	271
174	Кадъ, Cadus.	- - -	134	216	Добро, Bene, probum.	- - -	275
175	Топоръ, Securis.	- - -	138	217	Хорошо, Bene, pulchre.	- - -	277
176	Поясъ, Cingulum.	- - -	141	218	Лѣпо, Pulchre, lepide.	- - -	280
177	Гвоздь, Clavus.	- - -	144	219	Благъ, Benignus, beatus.	- - -	284
178	Возъ, Vectura.	- - -	147	220	Зло, Malum, maligne.	- - -	287
179	Хлѣбъ, Panis.	- - -	150	221	Дурно, Male, dementer.	- - -	291
180	Вино, Vinum.	- - -	153	222	Худо, Male.	- - -	295
181	Яспвы, Cibus.	- - -	156	223	Скоро, Cito.	- - -	298
182	Ташъ, Fur.	- - -	160	224	Тихо, Lente.	- - -	301
183	Лашы, Thorax.	- - -	163	225	Живо, Vivum.	- - -	305
184	Сторожъ, Custos.	- - -	166	226	Радъ, Hilaris.	- - -	308
185	Бранъ, Rixa.	- - -	170	227	Яспи, Edere.	- - -	312
186	Драка, Pugna.	- - -	173	228	Пить, Bibere.	- - -	315
187	Бѣда, Miseria.	- - -	177	229	Пѣшь, Canere.	- - -	318
188	Побѣда, Victoria.	- - -	181	230	Бить, Cedere.	- - -	322
189	Война, Bellum.	- - -	184	231	Спать, Dormire.	- - -	325
190	Воинъ, Miles.	- - -	186	232	Лечь, Jacere.	- - -	329
191	Лѣнь, Segnitias.	- - -	190	233	Взять, Sumere.	- - -	333
192	Ладъ, Concordia.	- - -	194	234	Любить, Amare.	- - -	336
193	Родины, Puerperium.	- - -	197	235	Носить, Portare.	- - -	339
194	Полъ, Pavimentum.	- - -	201	236	Возить, Vehere.	- - -	343
195	Пашня, Ager.	- - -	204	237	Рѣзать, Secare.	- - -	346
196	Иго, Jugum.	- - -	207	238	Сѣять, Serere.	- - -	350
197	Судио, Navis.	- - -	211	239	Пахать, Arare.	- - -	353
198	Китъ, Cetus.	- - -	215	240	Скрыть, Ocultare.	- - -	356

Fig. 3. Exemplu de pagină din indexul cuvintelor-titlu
[Sursă: Internet (vezi Bibliografie)]

Fiecărui idiom pomenit în DE îi este atribuit un număr fix. Repertoriul începe cu cele din Europa, și anume: limbile slave (numerele 1–13), celtice (14–19), greaca (20–21), latina (22), limbile romanice (23–29), germanice (30–41) și baltice (42–44). După cum se observă, limbile europene sunt grupate în familii, dar româna (adică valaha, *волошски*, nr. 46³) apare printre idiomi greu de clasificat și încheie grupul limbilor indoeuropene din continentul nostru, urmându-i albanezei (45) și

³ Limba română trece la poziția 49 în secțiunea cu numerele.

precedând maghiara (47)⁴. După aceasta sunt pomenite limbile Asiei vorbite în imperiul Ecaterinei a II-a și nu numai: idiomuri caucaziene, siberiene, limbi iraniene, ebraică, idiș, arabă, japoneză, chineză, javaneză și multe altele (cf. Fig. 4).

90		29. З У Б Ъ.	
1	По Славянски - Зубъ.	39	По Шведски - Тагдъ.
2	— Славяно-Венгерски Зубъ.	40	— Голландски - Тагдъ.
3	— Иллирійски Цубъ.	41	— Фризски - Таусъ.
4	— Богемски - Цубъ.	42	— Липовски - Душписъ.
5	— Сербски - Зубъ.	43	— Лашински - Сообсъ.
6	— Вендски - Зубъ.	44	— Кривийнго - Ливонски Собсъ.
7	— Сорабски - Зубъ.	45	— Албански - Деяба.
8	— Полабски -	46	— Волонски - Дивше.
9	— Кашубски - Зонбъ.	47	— Венгерски - Фогъ.
10	— Польски - Зонбъ.	48	— Аварски - Цави.
11	— Малоросійски Зубъ.	49	— Кубачински - Сила.
12	— Суздальски - Грызикъ.	50	— Лезгински, рода Анцутъ Зиби.
13	— Кельшски - Даншъ, Изгипръ	51	— — р. Джаръ - Зиби.
14	— Брешански - Деаншъ.	52	— — р. Хунзагъ Цаби, Цави.
15	— Басконски - Оршца.	53	— — р. Дидо - Кипцу.
16	— Ирландски - Фіакулъ.	54	— Чюхонски - Ампапъ, Гампашъ, Гаммасъ.
17	— Эрзо - Шопландски Фіакулъ.	55	— Эспландски - Гаммасъ.
18	— Валски - Дянедъ.	56	— Корельски - Хампашъ.
19	— Корвалски - Данзъ.	57	— Олонецки - Гаммасъ.
20	— Еллински - Одонди.	58	— Лопарски - Падне, Пане.
21	— Ново-Гречески Дондіа.	59	— Зырянски - Пинъ.
22	— Лашински - Денсъ.	60	— Пермьски - Пинъ.
23	— Ишалаански - Денше.	61	— Мордовски - Пій.
24	— Неаполитански Денше.	62	— Мокшански - Пей.
25	— Испански - Дянше.	63	— Черемиски - Пю, Пюй.
26	— Португальски Денше.	64	— Чювашки - Шійль.
27	— Романски и Арвене-Французски Деншъ.	65	— Вошяцки - Пинъ.
28	— Ново-Французски Дангъ.	66	— Вогульски, по р. Чюсовой Онсоръ.
29	— Валезански - Динъ.	67	— — въ Верхотурской округъ Тоскворъ, Туспанга.
30	— Готійски - Тунпусъ.	68	— — около Чердыма Панкшъ, Пингъ.
31	— Англо-Саксонски Тоѳъ, Тееъ.	69	— — около Березова Шоппангъ, Вишъ.
32	— Аглински - Туѳъ.	70	— Оспяцки около Березова Пенкъ, Пекъ.
33	— Тевшонски - Цанъ.	71	— — около Нарыма Тіву.
34	— Нижне-Германски Тэнъ.		
35	— Германски - Цанъ.		
36	— Цимбрски - Цанъ, ценгъ.		
37	— Дашски - Тандъ.		
38	— Исландски - Тонъ.		

Fig. 4. Exemplu de pagină din primul volum
[Sursă: Internet (vezi Bibliografie)]

⁴ Așadar, putem să constatăm că redactorii DE nu vedeau înrudirea (și nici măcar asemănarea) între română și celelalte limbi romanice. Este de subliniat, totuși, că nici nu au clasificat-o împreună cu limbile slave, ceea ce lingviștii făceau încă în secolul al XIX-lea.

În titlul dicționarului este semnalată protecția „celei mai înalte persoane” oferite în redactarea operei, fiind vorba, bineînțeles, de țarina Ecaterina a II-a (1729–1796). În prefață acesteia i se atribuie inițiativa unei astfel de întreprinderi și ajutorul în elaborarea listei cuvintelor-titlu (împărăteasa ar fi furnizat aproape o jumătate dintre cuvinte). Fiindcă Ecaterina cea Mare nu putea realiza opera singură, în 1785 i-a cerut lui Simon Peter Pallas (1741–1811), medic și naturalist german care stătea în Sankt Petersburg, să continue munca începută. Semnătura lui apare sub prefața în care dezvăluie că a folosit mici vocabulare manuscrise și izvoare imprimare pentru a completa materialul lexical din diferite limbi⁵.

Nu se poate neglija contribuția unui alt om de știință german în realizarea DE, Hartwig Ludwig Christian Bacmeister (1730–1806), care locuia și el în Sankt Petersburg în acea vreme. Se menționează în prefață că el a elaborat baza lexicală a primelor 47 de limbi din dicționar. În plus, este foarte probabil că lui îi revine concepția unei astfel de opere lexicografice, la care ar fi lucrat deja în anii '70 ai secolului al XVIII-lea⁶. Culegerea materialului de limbi vorbite în afara imperiului s-a putut realiza ca urmare a cooperării cu oameni de știință străini și diplomați ruși care trăiau în alte țări. Prin urmare, participarea țarinei la elaborarea dicționarului nu ar fi fost decât simbolică.

A doua ediție a dicționarului, redactată de către sârbul Teodor Janković, a fost publicată curând, în anii 1790–1791, sub titlul *Сравительный Словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій по азбучному порядку расположенный* (rom. *Vocabular comparativ al tuturor limbilor și graiurilor, așezat în ordine alfabetică*). A apărut în patru volume și a fost îmbogățit cu cuvinte din 79 de limbi africane și americane. De data aceasta, cuvintele-titlu nu sunt rusești, ci cele din limbile respective și urmează ordinea alfabetică proprie regulilor alfabetului chirilic rusesc.

Cu toate că DE și originea lui au fost deja descrise în mod detaliat (Juszkiewicz 1975; Archimbault 2010: 73–75; Vieillard 2010: 42–44; Jakubczyk 2014b), materialul lingvistic nu a fost studiat decât selectiv. Deocamdată s-au analizat, cu mai multe sau mai puține amănunte, vocabularele diferitelor limbi, mai ales slave: rusă (Juszkiewicz 1976), cașubă (Popowska-Taborska 1994, 1998 și 2003), polabă (Fałowski 1999a), ucraineană (Fałowski 1999b), cehă (Fałowski 2000) și polonă (Jakubczyk 2014a). Dintre limbile romanice au fost examinate: franceza (Bochnakowa 1999 și 2013; Comtet 2010: 108–111), spaniola (Comtet 2010: 106–108; Stala 2011) și portugheza (Debowiak 2014 și 2016); dintre limbile germanice au fost analizate germana (Comtet 2010: 100–103) și engleza (Comtet 2010: 103–105). Merită pomenite și studiile dedicate albanezei (Stachowski 1987) și bascei (Igartua 2012 și 2013).

⁵ Pentru a afla mai multe despre activitatea științifică (mai ales în domeniul istoriei naturale) și călătoriile lui Pallas, vezi, de exemplu, Archimbault 2010: 70–73; Comtet 2010: 96–97.

⁶ Bacmeister a întreprins elaborarea unui dicționar comparativ care să cuprindă denumiri ale unor obiecte în diferite limbi. Omul de știință german a expus interesul sarcinii sale în *Idea et desiderata de colligendis linguarum speciminibus* (1773); pentru a culege material lexical, a redactat un chestionar destinat să fie trimis autorităților locale din diferite provincii ale țării. Menționăm că această metodă seamănă destul de mult cu cele care în secolul al XX-lea vor urma să fie aplicate pe scară largă în geografia lingvistică.

În scopul de a contribui la extinderea grupului de limbi pe care tocmai l-am prezentat, această lucrare se va concentra la o analiză cât se poate de detaliată a materialului lingvistic românesc cuprins în DE. Partea grafică a acestui material este deosebit de interesantă, așa că, în afară de corpul textului, cuvintele românești sunt prezentate în totalitate în *Anexă*.

2. Analiză

Faptul că toate cuvintele românești cuprinse în DE apar în chirilice nu este surprinzător, spre deosebire de multe alte limbi, printre care numeroase dintre cele pomenite mai sus. Această transcriere a românei este, totuși, interesantă fiindcă nu corespunde alfabetului chirilic românesc, ci urmează regulile alfabetului rusesc din acea vreme. Așadar, găsim cuvinte românești rusificate fără nicio dificultate, ca de exemplu: [7] Фрате – *Frate*, [29] Динте – *Dinte*, [60] Драгосте – *Dragoste*, [63] Лукру – *Lucru*, [210] Рошу – *Roșu*. Fonologia limbii ruse și fonologia limbii române sunt, însă, diferite sub multe aspecte și, firește, rusificarea grafică a cuvintelor românești nu a putut să nu prezinte probleme, conducând la o serie de curiozități și greșeli. În afară de asta, materialul românesc permite și observarea unor fenomene la nivel morfologic și lexical.

2.1. Fonetică și grafie

2.1.1. Vocalism

2.1.1.1. Cu toate că în alfabetul chirilic rusesc silabele tonice nu sunt marcate, în DE apar accente grafice accidentale (în 15 articole)⁷. În majoritatea cazurilor (13 articole) silaba tonică a cuvântului poartă un accent ascuțit, de exemplu: [255] Чé – *Ce*, [258] Ашá – *Așa*. Printre aceste cuvinte se găsesc și cele în care accentul pomenit:

- servește, probabil, și la marcarea caracterului mai închis al vocalelor din silabe vecine, de pildă: [85] Запáды – *Zăpadă*, [126] Падýре – *Pădure*, [236] Кáры, Сысыкáре – *Cară, Să să care*;

- indică nucleul diftongului: [133] Фóи – *Foi*, [179] Пýйне – *Pâine*, [222] Рéу, Рýу – *Reu, Rău*;

- a fost folosit greșit din punctul de vedere al accentuării: [228] Бяý, Сыбей, Сéбе – *Beau, Să bei, Să be*, [238] Сысаминь, Самýни – *Să samin, Samăni*, [272] Ау – *Au*.

În două cazuri apare accentul circumflex deasupra literei rusești <ю>, dar fără să marcheze silaba tonică: [188] Бирюýйнца, Доведалы – *Biruință, Dovedeală*, [234] Юбескь, Сьюбешть – *Iubesc, Să iubesti*.

Folosirea accentelor grafice trebuie să fi fost motivată de voința redactorilor dicționarului de a reda cât se poate de fidel pronunțarea originală a cuvintelor, fapt care se observă, în general, la cuvintele care conțin vocala [ə] (vezi **2.1.1.2.**) sau un diftong ori triftong (cf. **2.1.1.6.**).

⁷ Un caracter aleatoriu al folosirii accentelor grafice în DE se observă și în transcrierea chirilică a cuvintelor din alte limbi (Comtet 2010: 97–98).

2.1.1.2. Sunetul românesc cel mai problematic de transcris pentru redactorii DE a fost vocala [ə]. În alfabetul chirilic românesc aceasta era marcată cu litera <ъ> (ca și în bulgară) sau <ь>, grafeme care în scrierea rusă au cu totul alte funcții⁸. Așadar, dacă această vocală este transcrisă cu litera <ъ> în câteva cuvinte, se datorează, probabil, influenței grafiei românești de atunci, de exemplu: <ъ>: [8] Соръ – *Soră*, [46] Инимъ – *Inimă*, [62] Мункъ – *Muncă*.

În marea majoritate a cazurilor s-a încercat, însă, o notație cu literele care în alfabetul rusesc corespund vocalelor apropiate – <a> [a], <e> [e], <ы> [ɨ] și chiar și <и> [i] sau <o> [o], de pildă:

- <a> (cuvintele feminine din acest grup pot fi interpretate și ca forme articulate, ceea ce ni se pare puțin probabil, dar, pe de altă parte, se întâmplă cazuri analogice în DE – vezi **2.2.1.**): [11] Фата – *Fată* (sau *Fata*), [30] Лимба – *Limbă* (sau *Limba*), [98] Апа – *Apă* (sau *Apa*);

- <e>: [17] Фаце – *Față*, [33] Умеръ – *Umăr*, [141] Секаре – *Secară*; în acest grup se găsesc și exemple care, eventual, ar putea să fie interpretate ca forme de plural (fiindcă sunt analogii, cf. **2.2.2.**): [78] Разе – *Rază* (sau *Raze*), [134] Поаме – *Poamă* (sau *Poame*), [137] Фрунзе – *Frunză* (sau *Frunze*); în două cazuri avem de a face cu coperzența formei vechi (cu [e]) cu cea modernă (cu [ə]): [220] Реутате, Рыутате – *Reutate*, *Răutate* și [222] Рѣу, Рыу – *Reu*, *Rău*;

- <ы>: [25] Пыръ – *Păr*, [154] Кыине, Кыцель – *Câine*, *Cățel*, [271] Фыры – *Fără*;

- <и>: [10] Невасте – *Nevastă*, [121] Пятра – *Piatră*, [173] Мисуры – *Măsură*;

- <o>: [92] Примовары – *Primăvară*, [110] Воздухъ – *Văzduh*; această redare a vocalei [ə] este interesantă în mod special pentru că poate fi legată de fenomenul rusesc de *akan'e* (vezi **2.1.1.7.**).

Lipsa de consecvență în această privință iese în evidență în câteva articole în care vocala [ə] apare mai mult decât o dată și este redată în două (sau mai multe) feluri diferite, de pildă: [132] Регаліе – *Răgălie*, [187] Невое, Ныпасте – *Nevoie*, *Năpastă*, [227] Сымынкимъ, Мынкаре, Семанынче – *Să mîncăm*, *Mîncare*, *Să mînânce*.

Toate aceste fapte scot în evidență problemele și ezitățile redactorilor DE în cazul transcrierii sunetului [ə]. În afară de notații cu grafemul <ъ>, bazate pe alfabetul chirilic românesc, celelalte soluții par să redea aproximativ pronunțarea.

Câteva transcrieri redau rostiri regionale care se întâlnesc în subdialectul moldovenesc (Saramandu, Nevaci 2013: 116–117). Este vorba de următoarele fenomene privitoare la vocala [ə]:

- deschiderea la [ă] protonic la [a], marcată cu litera <a>, de exemplu: [9] Барбатъ – *Barbat*, [161] Гайно – *Gaină*, [126] Падуре – *Padure*, [186] Батая, Сыбатъ – *Bătaia*, *Să bat*, [203] Санатосъ – *Sanatos*; apar și variante fonetice ale unui singur cuvânt, cf. [184] Пызиторъ, Пазиторъ – *Păzitor*, *Pazitor*, [202] Бытрынь, Батрынь – *Bătrân*, *Batrân*;

⁸ Și anume, <ь> și <ъ> marchează o rostire fără palatalizare sau, respectiv, cu palatalizare a consoanei anterioare și din această cauză se numesc *semnul tare* și *semnul moale*.

• închiderea la [i] în poziție finală neaccentuată, marcată cu litera <ы>, de exemplu⁹: [76] Луны – *Lună*, [100] Гырлы – *Gârlă*, [168] Касы – *Casă*¹⁰.

2.1.1.3. Vocalei [i] îi corespundeau două litere în alfabetul chirilic românesc: în afară de <ж> era și <ѣ>, care, de fapt, marca întreaga silabă [in] sau [im]. Sunetul acesta există în limba rusă și are o reprezentare grafică proprie (<ы>), așa că, în teorie, nu ar trebui să fie probleme cu redarea lui în alfabetul rusesc. Efectiv, în cele mai multe cazuri vocala [i] este notată cu litera <ы>, cf.: [35] Мына – *Mână*, [38] Пынтече – *Pântece*, [221] Урыть – *Urât*, ș.a. Există, totuși, și alte reprezentări:

- <и> (care marchează vocala [i] în rusă): [45] Синдже – *Sânge*, [185] Инжуратура, Гылчава – *Înjurătură, Gâlceavă*, [224] Инчеть – *Încet*;
- <у> (care marchează vocala [u] în rusă): [97] Пымунть – *Pământ*;
- <ө> (care marchează vocala [e] în rusă): [192] Энвойтуры, Войре – *Învoitură, Voire*, [218] Энподобить, Фрумось – *Împodobit, Frumos*, [268] Энтый – *Întâi*.

În două cazuri se observă lipsa de grafem, ceea ce constituie o încercare de transliterare a grafemului chirilic român <ѣ> sau, mai degrabă, corespunde formelor dialectale fără [i] inițial: [115] Нылцымя – *Nălțimea*, [204] Налть – *Nalt*.

2.1.1.4. Se observă inconsecvențe în redarea vocalelor anterioare [i] și [e]. Vocalei închise [i] îi corespundeau în alfabetul chirilic românesc literele <и> (înainte de consoană și la sfârșitul cuvântului) sau <і> (înainte de vocală), iar vocalei mijlocii [e] – litera <е>. Limba rusă cunoaște amândouă sunetele: pe [i] îl notează cu <и> (în secolul al XVIII-lea și <и>/<і>), pe când pe [e] îl transcrie cu <е> sau <ө>, așa că acestea nu ar trebui să pună vreo problemă. În majoritatea cazurilor, cele două vocale sunt redade consecvent în DE, de exemplu: [30] Лимба – *Limbă*, [180] Винь – *Vin*, [285] Омие – *O mie*; [24] Фрунте – *Frunte*, [47] Лапте – *Lapte*, [49] Ведере – *Vedere*. Se întâmplă, totuși, și alte transcrieri care, de fapt, reprezintă o rostire regională a cuvintelor respective, specifică graiurilor românești nordice (cf. Saramandu, Nevaci 2013: 116–117):

- [i] ca <ы>: [19] Нырыле – *Nărițe*, [83] Грындына – *Grîndină*, [102] Нысыпъ, Анина – *Nășip, Anină*, [115] Нылцымя – *Nălțimea*, [116] Лыцымя – *Lățimea*, [174] Путьна, Кады – *Putână, Cadă*, [183] За, Зале, Панцырь – *Za, Zale, Panțâr*, [212] Аскуцыть, Юте – *Ascuțât, Iute* (rostirea centrală [i] > [i], observabilă îndeosebi în graiurile nord-vestice); cf. și cuvântul *Copil* care apare în două variante în articole învecinate: [12] Копыль, [13] Копиль;
- [e] ca <и>: [5] Фіу, Фичоръ – *Fiu, Ficior*, [42] Піели – *Pieli* (cu [i] final plenison), [156] Соариче – *Șoarice*, [223] Курынды, Диграбы – *Curând, Digrabă* (închidere [e] > [i] în poziție neaccentuată, frecventă mai ales în zona Moldovei);
- [e] ca <ь> sau <ъ>: [150] Бервечь, Оае – *Berbeci, Oaie* [283] Зечь – *Zeci*, amândouă cuvintele cu [i] final plenison (aceiași fenomen ca mai sus);

⁹ În această situație, precum și în altele asemănătoare, am ales să transcriem vocala [i] nu conform regulilor alfabetului românesc în vigoare, ci cu literele care reflectă mai bine schimbările fonetice descrise.

¹⁰ Fiindcă aceste două fenomene nu sunt reprezentate consecvent și, prin urmare, nu permit o transcriere omogenă a întregului materialului românesc din DE, ne limităm să le pomenim aici și nu le mai marcăm decât în *Alexă*.

• [e] ca <ы>: [57] Плынджы – *Plângî*, [69] Крештеры – *Creșteri* (rostirea centrală [e] > [i] în poziție finală neaccentuată), [235] Порты, Сысыпорте – *Portă, Să să porte*, [236] Кáры, Сысыкáре – *Cară, Să să care*, [263] Пыды, Десупть – *Pă dedesupt*, [269] Пыурмы, Апой – *Pă urmă, Apoi* (rostirea centrală [e] > [ə] în poziție neaccentuată);

• [e] ca <a>: [238] Сысаминь, Самы́ни – *Să samin, Samăni*, [241] Тоарны, Сываршь – *Toarnă, Să varși* (deschidere [e] > [a] în poziție accentuată).

2.1.1.5. E interesant de observat notația vocalelor tipic românești, adică [ʲ] și [ʷ] finale asilabice. În majoritatea cazurilor, sunetului [ʲ], notat în alfabetul chirilic român cu grafemele <й> sau <ь>, îi corespunde semnul moale <ь>, ceea ce constituie soluția cea mai logică din punctul de vedere al funcției acestui grafem în scrierea rusă, cf. [244] Ды́мь – *Dă-mi*; se vede și redarea fidelă a consoanelor palatalizate precedente: [230] Бать, Сыбаць – *Bat, Să bați*, [234] Юбескъ, Сыюбешть – *Iubesc, Să iubeshți*, [241] Тоарны, Сываршь – *Toarnă, Să varși*, [261] Айчь – *Aici*, [278] Чинчь – *Cinci*. În câteva articole vocala [ʲ] apare ca <i>: [91] Ани – *Ani*, [238] Сысаминь, Самы́ни – *Să samin, Samăni*. Același sunet se ascunde și sub litera rusească <ь>, care nu redă nicidecum palatalizarea consoanelor precedente: [15] Оамень – *Oameni*, [41] Дженунькъ, Джену – *Genunchi, Genu*, [101] Валурь – *Valuri*, [138] Кымпурь – *Câmpuri*.

În ceea ce privește [ʷ] final asilabic, acesta apărea ca <ъ> sau <ь> în chirilicele românești și ar fi de așteptat ca să corespundă semnului tare <ь> în transcrierea rusească. Aceasta este o situație bogat exemplificată în DE, practic după orice consoană, de pildă¹¹: [14] Омь – *Om*, [16] Капь – *Cap*, [18] Нась – *Nas*, [34] Коть – *Cot*, [74] Кругь, Попикь – *Crug, Popic*, [80]/[81] Вифорь – *Vifor*, [95] Ань – *An*, [104] Прафь – *Praf*, [107] Маль – *Mal*, [159] Кокошь – *Cocoș*, [208] Албь, Албы – *Alb, Albă*, ș.a. Cu toate acestea, tot aici găsim numeroase inconsecvențe:

• <ь>: [196] Апрегь, Джугь – *Opreg, Ĝug*, [201] Тинерь, Тынырь – *Tineri, Tănăr*, [207] Пуцинь, Микь – *Puțin, Mic*, [213] Крудь, Удь – *Crud, Ud*, [218] Энподобить, Фрумось – *Împodobit, Frumos*, [231] Дормь, Макулкъ – *Dorm, Mă culc*, [270] Кумь – *Cum*, [274] Унуль – *Unul*;

• <ы>: [32] Гыты – *Gătʷ*;

• <у>: [2] Черу – *Cerʷ*, [178] Кару – *Carʷ*;

• <ю> în secvența finală [ʲʷ]: [20] Окю – *Ochiʷ*.

Toate aceste notații și, în mod special, cele două ultime soluții constituie o dovadă că în epoca respectivă informatorul sau informatorii români pronunțau sunetul [ʷ] final asilabic¹². Fenomenul acesta se observă în continuare și astăzi în graiurile nord-vestice, mai ales în Crișana (Saramandu, Nevaci 2013: 118).

¹¹ Citând cuvintele românești în scriere latină, nu reprezentăm [ʷ] final asilabic când este transcris cu grafemele <ь> și <ъ> (vezi nota 12).

¹² Nu trebuie, totuși, să uităm că în DE se observă o frecvență neobișnuită a semnelor <ь> tare și <ь> moale la sfârșitul cuvintelor, nu numai în materialul românesc. Situația aceasta rezultă din faptul că, potrivit regulilor alfabetului rusesc din secolul al XVIII-lea, era curent ca orice cuvânt să se termine cu o vocală, deși multe se terminau cu o consoană în pronunțare. Aceștia li se adăuga atunci fie un semn moale (în cazul în care consoana finală era palatală), fie un semn tare (în celelalte cazuri). În

2.1.1.6. Fiindcă limba rusă nu cunoaște atât de mulți diftongi și triftongi câți are limba română, alfabetul rusesc nu este pregătit să îi noteze corect pe toți. Așadar, nu ne miră faptul că în DE apar diferite transcrieri ale lor, unele corecte din punctul de vedere al corespondenței între grafie și rostire, altele mai puțin reușite. Datele referitoare la diftongii descendenți și hiaturile corespunzătoare sunt prezentate în Tab. 1 și Tab. 2:

dift.	notația fonetică	alte notații	hiat	notații
[aj]	[4] Майка – <i>Maică</i> [237] Таи, Сытай – <i>Tai, Să tai</i>	[237] Таи, Сытай – <i>Tai, Să tai</i> n. corespunzătoare hiatului [ai]	[ai]	[261] Айчь – <i>Aici</i> n. corespunzătoare diftongului [aj]
[ej]	[158] Паны, Кондей – <i>Pană, Condei</i> [228] Бя́у, Сыбей, Сэ́бе – <i>Beau, Să bei, Să be</i> [276] Трей – <i>Trei</i>	[245] Стеи, Сты – <i>Stei, Să</i> n. corespunzătoare hiatului [ei]	[ei]	–
[ij]	–	[6] Фіика – <i>Fiică</i> n. corespunzătoare diftongului ascendent [ji] [37] Унгъ – <i>Unghii</i> n. corespunzătoare lui [ʷ] asilabic sau [ə]	[ii]	–
[oj]	[155] Котой, Мотокъ – <i>Cotoi, Motoc</i> [251] Ной – <i>Noi</i> [252] Вой – <i>Voi</i> [269] Пыурмы, Апой – <i>Pă urmă, Aroi</i>	[133] Фѳи – <i>Foi</i> n. corespunzătoare hiatului [oi] (dar accentul indică vocala accentuată) [275] До – <i>Doi</i> n. corespunzătoare la [o] (cf. 2.3.3.)	[oi]	[192] Энвойтуры, Войре – <i>Învoitură, Voire</i> n. corespunzătoare diftongului [oj]
[uj]	[177] Куй, Пиронъ – <i>Cui, Piron</i>	–	[ui]	[188] Бирюйнца, Доведалы – <i>Biruință, Dovedeală</i> n. corespunzătoare triftongului [juj]; de observat că se folosește grafemul <ю> într-o variantă specială – cu accentul circumflex: <ю> ¹³

scrierea rusească contemporană, semnul tare ar fi redundant și nu se mai notează, pe când semnul moale este folosit în continuare.

¹³ Vezi și [234] Юбескъ, Сьубешть – *Iubesc, Să iubesti* (Tab. 3). Grafemul <ю> apare și în transcrierea cuvintelor din alte limbi prezente în DE (cf. Comtet 2010: 98 și următoarele).

[əj]	–	–	[əi]	[52] Пипаитуль – <i>Pipăitul</i> n. corespunzătoare hiatului [ai] [161] Гайно – <i>Găină</i> n. corespunzătoare diftongului [əj]
[ɨj]	[179] ПЫйне – <i>Păine</i> (accentul indică silaba accentuată) [268] ЭНтыЙ – <i>Întâi</i>	[154] Кыине, Кыцель – <i>Căine, Cățel</i> n. corespunzătoare hiatului [ɨi]	[ɨi]	–

Tab. 1. Notația diftongilor descendenți cu semivocala [j] și a hiaturilor corespunzătoare

dift.	n. fonetică	alte notații	hiat	notații
[aw]	–	[272] Ау – <i>Au</i> n. corespunzătoare hiatului [au]	[au]	[118] Гауры – <i>Gaură</i> [122] Ауры – <i>Aur</i> n. fonetică
[ew]	–	[1] Думнезеу – <i>Dumnezeu</i> [222] Рэу, Рыу – <i>Reu, Rău</i> n. corespunzătoare hiatului [eu] (dar accentul indică vocala accentuată)	[eu]	[220] Реутате, Рыутате – <i>Reutate, Răutate</i> n. fonetică
[iw]	–	[5] Фйу, Фичорь – <i>Fiu, Ficior</i> n. corespunzătoare diftongului ascendent [ju] [225] Вйое, Вивь – <i>Vioie, Viu</i> n. corespunzătoare lui [iv]	[iu]	–
[ow]	–	[148] Боу – <i>Bou</i> [160] Оу – <i>Ou</i> n. corespunzătoare hiatului [ou]	[ou]	–
[əw]	–	[222] Рэу, Рыу – <i>Reu, Rău</i> n. corespunzătoare hiatului [ɨu]	[əu]	[220] Реутате, Рыутате – <i>Reutate, Răutate</i> n. corespunzătoare hiatului [ɨu]
[ɨw]	–	[176] Брыу – <i>Brău</i> n. corespunzătoare hiatului [ɨu]	[ɨu]	–

Tab. 2. Notația diftongilor descendenți cu semivocala [w] și a hiaturilor corespunzătoare

În general, notațiile diftongilor descendenți și ale hiaturilor corespunzătoare nu sunt consecvente. Notația fonetică, în care grafemele redau fidel realitatea sonoră, apare în cazul diftongilor care există și în limba rusă ([aj], [ej], [oj], [uj], [ɨj]), dar nici acolo nu există omogenitate. Cât despre ceilalți diftongi, ei au transcrieri corespunzătoare la hiaturi (câteodată apărând un accent grafic care indică – corect sau greșit – vocala accentuată) sau alți diftongi. Deoarece în rusă

semivocala [w] nu are statutul de fonem (și, firește, în alfabetul rusesc nu este niciun grafem care să o marcheze), se redă aici ca vocala [u] (cu litera <y>). Un caz interesant îl constituie articolul [225] Віое, Вивъ – *Vioie, Viu*, în care semivocalei [w] corespunde litera consonantică <в> ([v]), fapt ce arată o transcriere a unei forme nu numai auzite, ci, probabil, și citite (repetate) de către un rusofon, acest aspect fiind explicat prin aceea că, vorbind alte limbi, rușii tind să pronunțe semivocala [w] consonantic, ca [v].

În ceea ce privește hiaturile, unele sunt transcrise fonetic ([au], [eu]), iar altele au notații ca diftongi ([ai], [oi], [əi]), triftongi ([ui]) sau alte hiaturi ([əi], [əu]).

Referitor la diftongii ascendenți (și hiaturile care le corespund), ei sunt reprezentați astfel (Tab. 3 și Tab. 4):

dift.	notația fonetică	alte notații	hiat	notații
[ja]	[86] Гяць – <i>Ghiață</i> [94] Ярна – <i>Iarnă</i> [109] Пояны – <i>Poiană</i> [127] Ярбы – <i>Iarbă</i> [139] Лункы, Пояны – <i>Luncă, Poiană</i> [186] Батая, Сыбать – <i>Bătaia, Să bat</i> [233] Луать, Сея – <i>Luat, Să ia</i> [250] Я – <i>Ea</i> [265] Яты, Инь – <i>Iată, În</i> [273] Яка – <i>Iacă</i>	[68] Віяца – <i>Viață</i> [121] Піятри – <i>Piatră</i> n. redundantă cu repetiția semivocalei [j] [242] Хербере, Сыхарбъ – <i>H'erbere, Să h'arbă</i> n. corespunzătoare lui [a]	[ia]	[67] Кареяре, Касаторіа – (?), <i>Căsătoria</i> n. fonetică
[je]	[66] Вое – <i>Voie</i> [82] Плоае – <i>Ploaie</i> [150] Вервечь, Оае – <i>Berbeci, Oaie</i> [187] Невое, Ньпасте – <i>Nevoie, Năpastă</i> [225] Віое, Вивъ – <i>Vioie, Viu</i> [242] Хербере, Сыхарбъ – <i>H'erbere, Să h'arbă</i> [243] Есте – <i>Este</i> [249] Ель – <i>El</i> [259] Нуѣсте, Нуе – <i>Nu este, Nu e</i>	[42] Пієли – <i>Pieli</i> [145] Вьєрме – <i>Vierme</i> n. redundante cu repetiția semivocalei [j]	[ie]	[132] Регаліе – <i>Răgălie</i> [285] Оміе – <i>O mie</i> n. corespunzătoare diftongului [je] cu repetiția semivocalei [j]
[ju]	[212] Аскуцьтѣ, Юте – <i>Ascuțat, Iute</i> [234] Юбескъ, Сьюбешть – <i>Iubesc, Să iubești</i>	–	[iu]	–

Tab. 3. Notația diftongilor ascendenți cu semivocala [j] și a hiaturilor corespunzătoare

dift.	n. fonetică	alte notații	hiat	notații
[wa]	–	–	[ua]	[233] Луать, Сея – <i>Luat, Să ia</i> n. fonetică
[wə]	–	[282] Ноо Ноай – <i>Nouă</i> n. corespunzătoare la [o] (transcrierea formei vechi <i>noao</i>) și [oaj]	[uə]	–
[ea]	–	[77] Стя – <i>Stea</i> n. corespunzătoare diftongului [ja] și redundantă cu repetiția semivocalei [j] [89] Делминяцы – <i>Demineață</i> [115] Ныльцымя – <i>Nălțamea</i> [116] Лыцымя – <i>Lățamea</i> [130] Вердяцы – <i>Verdeață</i> n. corespunzătoare diftongului [ja] [90] Серы – <i>Seră</i> [228] Бяў, Сыбей, Сэбе – <i>Beau, Să bei, Să be</i> n. corespunzătoare lui [e] [157] Пасера – <i>Pasărea</i> [188] Бирюйнца, Доведалы – <i>Biruință, Dovedeală</i> n. corespunzătoare lui [a]	[ea]	[264] Пыдынь, Супра – <i>Pă deasupra</i> n. greșită (cf. 2.3.3.)
[qa]	–	[71] Моарте – <i>Moarte</i> [75] Соаре – <i>Soare</i> [82] Плоае – <i>Ploaie</i> [88] Ноапте – <i>Noapte</i> [134] Поаме – <i>Poamă</i> [135] Коаджы – <i>Coağă</i> [147] Лигіоаны – <i>Lighioană</i> [150] Вєрвєчь, Оає – <i>Berbeci, Oaie</i> [156] Соаричє – <i>Șoarice</i> [241] Тоарны, Сываршь – <i>Toarnă, Să varși</i> n. corespunzătoare hiatului [oa] [153] Поркъ, Скроифы – <i>Porc, Scroafă</i> n. corespunzătoare hiatului [oi] [93] Томнь – <i>Tomnă</i> [119] Гропы – <i>Gropă</i> [235] Порты, Сысыпорте – <i>Portă, Să să porte</i> n. corespunzătoare lui [o] [189] Востє – <i>Oaste</i> n. corespunzătoare lui [vo]	[oa]	[225] Віое, Вивь – <i>Vioie, Viu</i> n. corespunzătoare lui [o]

Tab. 4. Notația diftongilor ascendenți cu celelalte semivocale și a hiaturilor corespunzătoare

Și în această subcategorie sunt inconsecvențe, dar, în general, diftongii ascendenți care există și în rusă ([ja], [je], [ju]) sunt transcriși – cu câteva excepții – fonetic. Tot fonetice parcă sunt notațiile corespunzătoare la vocalele simple (tipuri [90] Серы – *Seră* și [93] Томнѣ – *Tomnă*): diftongii [ɛa] și [ɔa] se monofonghează, respectiv, la [ɛ] și [ɔ] în unele graiuri nord-vestice (Saramandu & Nevaci 2013: 118). În mod evident, diftongii care conțin semivocalele absente din sistemul fonologic rusesc ([w], [ɛ], [ɔ]) apar în diferite notații corespunzătoare altor diftongi, vocale sau hiaturi. Încă o dată apare și litera <в> – aici pentru semivocala [ɔ] rostită sau auzită consonantic ([189] Восте – *Oaste*).

Triftongii sunt reprezentați mai puțin în materialul românesc din DE și se transcriu în diferite feluri:

- [jej]: [253] Ей – *Ei* (transcriere fonetică);
- [jew]: [247] Еу – *Eu* (probabil transcriere fonetică cu redarea lui [w] cu litera vocalică <y>);
- [ɛaw]: [228] Бя́у, Сыбе́й, Це́бе – *Beau, Să bei, Să be* (transcriere fonetică cu redarea lui [w] prin grafemul <y>, iar accentele grafice semnaleză o pronunțare specială, cu toate că au fost puse deasupra literelor greșite).

2.1.1.7. Ultimul fenomen interesant în domeniul transcrierii vocalelor pe care dorim să îl pomenim este confuzia sporadică a sunetelor neaccentuate [ə] cu [o], ceea ce se vede după:

- notația vocalei [ə] și cu litera <o>: [92] Примовары – *Primăvară*, [110] Воздухъ – *Văzduh*, [161] Гайно – *Găină*, [282] Ноо Ноай – *Nouă*;
- notația vocalei [o] cu litera <a>: [196] Апрегъ, Джугъ – *Opreg, Ġug*, [240] Дыскапырытъ, Аскунсъ – *Dăscopărit, Ascuns*.

Credem că acest fenomen este o urmă a procesului numit *akan'e*, prezent în limba rusă, care consistă în reducerea vocalelor neaccentuate [a] și [o] la [ɐ] (în poziția direct pretonică) sau [ə] (în celelalte poziții). Deoarece acest proces nu este reflectat în scriere, poate conduce la erori ortografice, adică confuzia literelor <a> și <o>. Dacă ne imaginăm că cuvintele românești în DE au fost notate de către un rusofon pe baza rostirii și nu a grafiei, transcrierile enumerate mai sus se explică ușor.

2.1.2. Consonantism

2.1.2.1. Se observă câteva cazuri de notație a consoanelor sonore cu literele rusești care marchează echivalentele lor surde:

- [b] cu <п>: [263] Пыды, Десуптъ – *Pă dedesupt*;
- [g] cu <к>: [171] Тыркъ – *Târc*;
- [z] cu <с>: [26] Обрасъ – *Obras*, [48] Ауситури – *Auzitură*, [142] Овысъ – *Ovăș*.

Cu excepția cuvântului [48] Ауситури – *Auzitură*, în care se află o greșeală de tipărit, notațiile prezentate reflectă o rostire surdă a acestor consoane, datorită pozițiilor finale sau lângă o consoană surdă. Eventual, este posibil să fie vorba de notația unei pronunțări regionale, în graiurile din est existând și forma *ovăș*.

2.1.2.2. În două cazuri sunetul [h] inițial nu a fost marcat în scriere: [103] Умы – *Umă*, [182] Тылхаръ, Оць – *Tâlhar, Oț*, ceea ce poate constitui un indiciu

de notație fonetică după rostirea slabă a acestei consoane. În celelalte cazuri nu se observă iregularități, cum ar fi în: [70] Духуль – *Duhul*, [110] Воздухъ – *Văzduh*, [167] Хотарь – *Hotar*.

Pe de altă parte, o singură dată consoana [f] este marcată cu litera <x> care în rusă corespunde la [h]: [242] Хербере, Сыхарбъ – *H'erbere, Să h'arbă*; aici avem o rostire dialectală ce reflectă fenomenul palatalizării lui [f] > [h'], fenomen frecvent în zona Moldovei (Saramandu, Nevaci 2013: 119–121). În rest, consoanei [f] corespunde litera obișnuită <ф>, de pildă: [7] Фрате – *Frate*, [11] Фата – *Fată*, [80]/[81] Вифорь – *Vifor*.

2.1.2.3. Observăm câteva curiozități în redarea consoanelor fricative și africcate postalveolare [ʃ], [ʒ], [ʧ] și [dʒ] – în afară de majoritatea cazurilor în care se transcriu corect cu literele <ш>, <ж>, <ч> și <дж>, cum ar fi în: [169] Уша – *Ușă*, [214] Ушурель, Ушорь – *Ușurel, Ușor*, [131] Стежарь – *Stejar*, [205] Жось – *Jos*, [2] Черу – *Cer^u*, [278] Чинчь – *Cinci*, [36] Деджете – *Degete*, [123] Арджинть – *Argint*.

Prima dintre consoanele pomenite, probabil din greșeală, o dată este notată cu litera <c> corespunzând la consoana [s] ([156] Соариче – *Șoarice*) și o dată cu litera <з> care marchează consoana [z] ([279] Шазе – *Șase*). Este curios de constatat că grupul consonantic [ʃt] se redă ori cu grafemele <шт>, ca în rusă ([69] Крештеры – *Creșteri*), ori cu singurul grafem <щ>, ca în bulgară ([144] Пеще – *Pește*).

Consoana fricativă [ʒ] de două ori apare în transcriere cu literele <дж> care, de fapt, corespund africcatei [dʒ]: [135] Коаджы – *Coagă*, [196] Апрегь, Джугь – *Opreg, Ĝug*. Este vorba de un reflex al rostirii regionale a acestor cuvinte; prezența africcatei [dʒ] în locul fricativei [ʒ] este un fenomen specific graiurilor moldovenești.

La rândul ei, africata [dʒ] este redată greșit în [22] Ценеле – *Genele*, adică cu litera <ц> corespunzătoare la africata alveolară [ts] în alfabetul rusesc.

Consoana africată [ʧ] apare în două cuvinte care reprezintă o rostire regională cu palatalizarea consoanelor finale: [65] Почь – *Poci* și [128] Копахь – *Copaci* (în loc de *pot* și *copac*).

2.1.2.4. Consoana bilabială [b] apare o dată transcrisă ca [v], adică cu litera <в> în loc de <б>: [150] Вервечь, Оае – *Berbeci, Oaie*. Această situație amintește instabilitatea, în contextul romanic, a consoanelor [b] și [v] provenite din semivocala latină [w]. Aici, totuși, este probabil o eroare și nu un reflex al pronunțării efective, fiindcă în celelalte situații transcrierea lui [b] este corectă, de pildă: [30] Лимба – *Limbă*, [216]/[217] Бине – *Bine*, [219] Блындь – *Blând*.

2.1.3. Transcrierile cuvintelor românești din DE permit descoperirea și a unor arhaisme fonetice, cum ar fi: [3] Тату, Паринте – *Tatu, Părinte* (forma contemporană standardizată fiind *tată*), [87] Зыгу – *Ziu (zi)*, [102] Нысыпь, Анина – *Nășip, Anină (arină)*.

În cazul formei [56] Гречавы – *Greceavă (?)*, considerând semantismul cuvântului-titlu, credem că este vorba de o modificare populară a cuvântului *gâlceavă* (care, de altfel, este transcris corect în articolul [185]). O transformare populară se găsește și în articolul [113] – Фибринцаны – *Fibrințeană (?)*, care – judecând după sensul cuvântului căutat – reprezintă termenul *fierbințea*.

2.2. Morfosintaxă

2.2.1. În general, cuvintele-titlu care sunt substantive apar în forma nearticulată în orice dicționar. În DE se găsesc totuși niște excepții, și anume, câteva cuvinte-titlu sunt însoțite de articolul hotărât, de pildă: [50] Густатуль – *Gustatul*, [51] Мироситуль – *Mirositul*, [52] Пипаитуль – *Pipăitul*, [114] Адынкуль – *Adâncul*, [115] – Нылцымя – *Nălțîmea*, [116] Лыцымя – *Lățîmea*. Aceste forme articulate apar în grupuri, deci este de presupus că au fost notate consecvent de către aceeași persoană care nu era conștientă de prezența articolului în ele. Separat, totuși, figurează și alte forme: [19] Нырле – *Nările*, [67] Кареияре, Касаторіа – (?), *Căsătorіа*, [157] Пасера – *Pasărea* (dacă nu este greșeală de tipărit consistând în metateza grafemelor <e> și <a>), [186] Батая, Сыбатъ – *Bătaia, Să bat*, [274] Унуль – *Unul* (pronume nehotărât în locul numeralului *unu*).

În ceea ce privește formele feminine de singular, nu este posibil să se constate univoc dacă la sfârșitul lor apare [a] sau [ə], adică dacă sunt prezentate cu articolul hotărât sau fără el, pentru că în multe cazuri aceste două vocale sunt notate la fel (cf. 2.1.1.2.).

2.2.2. În DE se găsesc câteva exemple în care cuvintele-titlu figurează la plural în loc de singular obișnuit: [101] Валуръ – *Valuri*, [133] Фои – *Foi*, [138] Кымпуръ – *Câmpuri*, sau în ambele forme: [183] За, Зале, Панцырь – *Za, Zale, Panțîr*, [201] Тинеръ, Тынырь – *Tineri, Tânăr*. Pluralul se explică numai în formele: [36] Деджете – *Degete*, [37] Унгъ – *Unghii* (corespunzând, astfel, gloselor latinești *Digiti* și *Ungues*) și [181] Букате, Мынкаре – *Bucate, Mâncare* (de vreme ce are un sens specializat față de singular).

Încă o dată, în anumite forme feminine ([134] Поаме – *Poamă*, [137] Фрунзе – *Frunză*) nu se știe exact dacă la sfârșitul lor apare [ə] sau [e], și anume dacă sunt la singular sau la plural, deoarece sunt multe cazurile în care aceste două vocale sunt transcrise la fel (cf. 2.1.1.2.).

2.2.3. Cât despre adjective, în mod normal apar în forma masculină, de exemplu: [203] Санатось – *Sănătos*, [209] Негру – *Negru*, [215] Гросъ – *Gros*. În două cazuri, totuși, sunt prezente formele ambelor genuri gramaticale: [208] Албъ, Албы – *Alb, Albă*, [225] Віое, Вивъ – *Vioie, Viu*. În cazul [226] Букурось, Букуръ – *Bucuros, Bucur* alături de adjectiv apare și forma verbală din aceeași familie de cuvinte¹⁴.

2.2.4. Să observăm că în afară de forme simple așteptate apar și niște derivate: [21] Спринчинеле – *Sprincinele*, [22] Ценеле – *Genele* (diminutive), [225] Віое, Вивъ – *Vioie, Viu* (feminin derivat, la origine augmentativ (*vioaie*), alături de masculin simplu).

2.2.5. În domeniul morfologiei verbale trebuie observat că în materialul românesc din DE se evită infinitivul, chiar dacă echivalentele latinești sunt prezentate exact la infinitiv, în ciuda tradiției lexicografice. Infinitivul scurt apare numai în articolul [57] Плынджы – *Plângî*, unde, de fapt, se căuta un substantiv (*plâns* sau *plângere*). În schimb, apar diferite alte forme verbale:

¹⁴ Ceea ce constituie o situație analogică cu [186] Батая, Сыбатъ – *Bătaia, Să bat*, unde substantivul este însoțit de verb, și cu [65] Почъ – *Poci*, unde forma (populară) de persoana întâi singular apare în loc de substantivul *putere*, fără să se cunoască motivul.

• conjugate în indicativ prezent și conjunctiv prezent: [228] Бяу́, Сыбей, Сэ́бе – *Beau, Să bei, Să be*, [229] Сыкынте – *Să cânte*, [230] Бать, Сыбаць – *Bat, Să bați*, [231] Дормь, Макулкь – *Dorm, Mă culc*, [234] Юбескь, Сынобешть – *Iubesc, Să iubești*, [235] Порты, Сысыпорте – *Portă, Să să porte*, [236] Кáры, Сысыкáре – *Cară, Să să care*, [237] Таи, Сытай – *Tai, Să tai*, [238] Сысаминь, Самы́ни – *Să samin, Samăni*, [239] Аретури, Ары – *Arătură, Ară* (substantiv și formă verbală), [241] Тоарны, Сываршь – *Toarnă, Să varși*, [259] Нуѣсте, Нуе – *Nu este, Nu e* (în locul unui simplu *nu*, fiindcă forma căutată este adverbul de negație);

• participiu trecut: [232] Кулкать, Кулкы – *Culcat, Culcă*, [233] Луать, Сея – *Luat, Să ia*, [240] Дыскапырыть, Аскунсь – *Dăscopărit, Ascuns*;

• infinitiv lung (substantiv): [227] Сымынкимь, Мынкаре, Семанынче – *Să mîncăm, Mîncare, Să mînânce*, [242] Хербере, Сыхарбь – *H'erbere, Să h'arbă*.

După cum se vede, redactorii DE s-au bazat pe rostirea acestor forme verbale, nerecunoscând autonomia nici a conjuncției *să*, nici a pronumelor reflexive *mă, se* sau a adverbului *nu* – toate sunt notate împreună cu verbele, ca și cum ar fi cuvinte simple. Aceeași situație se repetă și în formele de imperativ: [244] Дымь – *Dă-mi*, [246] Дуте – *Du-te*.

2.2.6. Nerecunoașterea granițelor dintre cuvinte se vede și în alte cazuri. Uneori sunt notate ca și cum ar fi cuvinte simple, fără niciun spațiu: [256] Куче – *Cu ce*, [257] Кучине, Дынчине, Делачине – *Cu cine, Din cine, De la cine*, [269] Пыурмы, Апой – *Pă urmă, Apoi*, [284] Осута – *O sută*, [285] Омие – *O mie*, iar alteori sunt interpretate greșit ca două cuvinte independente sinonime, separate cu virgulă ([263] Пыды, Десупть – *Pă dedesupt*, [264] Пыдынь, Супра – *Pă deasupra*). Aceste transcrieri arată că formele considerate au fost notate din auzite și nu constituie o transliterație a unor forme scrise ale cuvintelor.

2.2.7. Cât privește arhaismele morfologice, adică acele cuvintele a căror construcție este diferită de construcția de astăzi, acestea sunt prezente, la rândul lor, în DE – vezi Tab. 5.

forma din DE	forma contemporană standardizată	comentariu
[48] Ауситури – <i>Auzitură</i>	<i>auz</i>	forme arhaice sufixate – azi fără sufix
[50] Густатуль – <i>Gustatul</i>	<i>gust</i>	
[51] Мироситуль – <i>Mirositul</i>	<i>miros</i>	
[117] Лунджире – <i>Lungire</i>	<i>lungime</i>	forme arhaice sufixate – azi cu alt sufix
[155] Котой, Мотоць – <i>Cotoi, Motoc</i>	<i>cotoi, motan</i> ¹⁵	
[188] Бирюйнца, Доведалы – <i>Biruință, Dovedeală</i>	<i>biruință, dovedire</i>	
[192] Энвойтуры, Войре – <i>Învoitură, Voire</i>	<i>învoială, voire</i>	
[143] Стругь – <i>Strug</i>	<i>strugure</i>	forme arhaice nesufixate – azi cu sufix
[164] Порумбь – <i>Porumb</i>	<i>porumbel</i>	

Tab. 5. Arhaismele și regionalismele morfologice

¹⁵ Exemplul [155] arată caracterul interschimbabil al sufixelor augmentative: *motoc* ~ *motan*, *cotoi* ~ *cotoc*.

2.3. Lexic

2.3.1. În domeniul lexicului, materialul românesc conținut în DE permite să se observe diferite forme arhaice și învechite, regionale, care astăzi se folosesc în alte registre ale limbii sau în alte contexte din cauza schimbărilor semantice pe care le-au cunoscut între timp. Datele respective se găsesc în Tab. 6.

forma din DE	forma contemporană cu sensul căutat	comentariu
[105] Тина – <i>Tină</i>	<i>noroi</i>	regional
[172] Ходжакъ, Ватръ – <i>Hogeaș, Vatră</i>	<i>horn</i>	
[28] Гытлань – <i>Gătlan</i>	<i>gât</i>	învechit și regional
[272] Ау – <i>Au</i>	<i>sau</i>	
[74] Кругъ, Попикъ – <i>Crug, Popic</i>	<i>glob</i>	învechit, arhaic
[125] Чюда – <i>Ciudă</i>	<i>minune</i>	
[189] Восте – <i>Oaste</i>	<i>război</i>	
[190] Оставъ – <i>Ostav</i>	<i>soldat</i>	
[81] Вифоръ – <i>Vîfor</i>	<i>furtună</i>	
[185] Инжуратура, Гылчáва – <i>Înjurătură, Gâlceavă</i>	<i>ceartă</i>	popular
[267] Акушь – <i>Acuși</i>	<i>acum</i>	
[38] Пынтече – <i>Pântece</i>	<i>burtă</i>	tehnic (anatomic)
[100] Гырлы – <i>Gârlă</i>	<i>râu</i>	hiponim
[103] Умы – <i>Umă</i>	<i>argilă</i>	
[132] Регаліе – <i>Răgălie</i>	<i>trunchi</i>	
[155] Котой, Мотокъ – <i>Cotoi, Motoc</i>	<i>pisică</i>	
[171] Тыркъ – <i>Târc</i>	<i>oraș</i>	
[12] Копыль – <i>Copil</i>	<i>băiat</i>	hiperonim
[182] Тылхаръ, Оць – <i>Tâlhar, Oț</i>	<i>hoț</i>	
[109] Пояны – <i>Poiană</i>	<i>vale</i>	alt cuvânt (metonimie)
[137] Фрунзе – <i>Frunză</i>	<i>ramură</i>	
[258] Ашá – <i>Așa</i>	<i>da</i>	sinonim
[240] Дыскапырыть, Аскунсь – <i>Dăscopărit, Ascuns</i>	<i>ascunde</i>	antonim alături de cuvântul potrivit

Tab. 6. Informații referitoare la lexic

2.3.2. Câteva exemple merită un comentariu special.

În articolul [74] Кругъ, Попикъ – *Crug, Popic* astăzi ar figura, probabil, cuvântul *glob* (ca echivalent al latinescului *globus*). În DE, alături de cuvântul învechit *crug*, avem și *popic* care, desemnând un soi de joc la care se folosesc bucăți cilindrice de lemn, pare complet dislocat. Credem, totuși, că a fost pomenit în acest context pentru că *popic* desemnează și piesa de lemn folosită în acest joc, reprezentând în acest context un sinonim al cuvântului *cuglă*, care poate avea și sensul de ‘bilă’, adică un obiect sferic, deci *glob*.

Articolul [91] Ани – *Ani* prezintă plurarul de la *an* pentru denumirea verii, ceea ce pare ciudat. Este posibil ca acest fapt să se explice printr-o confuzie cu limba rusă, în care cuvântul лето ‘vară’ purta odinioară și sensul de ‘an’ (ca și în alte limbi slave). În limba rusă contemporană pentru ‘an’ la singular se spune год, dar acest cuvânt are în continuare o declinare supletivă, conservând la plural formele vechi bazate pe rădăcina termenului лето.

În articolul [120] Хандань – *Handan*, fiindcă se căuta echivalentul latinescului *fossa*, există clar o formă greșită, denumind cânepa. Ea rezultă, probabil, din confuzia cu cuvântul oarecum asemănător *hindichi* (sau varianta lui *hândichi*), azi considerat ca regional, care din punct de vedere semantic corespunde cuvântului căutat, *șanț*.

În articolul [158] Паны, Кондей – *Pană, Condei* se căuta echivalentul latinescului *penna*, adică ‘pană de pasăre’. Așadar, *condei* figurează ca sinonim al cuvântului *pană* în sensul de ‘instrument de scris cu cerneală’, ceea ce constituie o greșală, deoarece în partea respectivă a DE nu se menționează nume de obiecte, ci de elemente ale naturii.

Articolul [196] Апрегь, Джугь – *Opreg, Ġug* prezintă două cuvinte care au semnificații complet diferite. Fiindcă forma căutată este *jug*, se pune întrebarea: de ce a apărut acolo termenul *opreg* cu sensul de ‘piesă colorată a portului popular femeiesc’? Explicația se găsește, probabil, în faptul că, regional, *jug* desemnază și o cusătură cu flori, iar forma *opreg* a fost adăugată ca sinonim cuvântului *jug* în acest sens.

În articolul [41] Дженунькъ, Джену – *Genunchi, Genu* a doua formă nu există în limba română și prezența ei în DE se datorează, probabil, asocierii cu echivalentul latinesc *genu* ‘genunchi’.

În articolul [136] Радичина – *Rădăcină* presupunem că notația cu <и> a vocalei [ə] se datorează influenței formei latinești corespunzătoare: *radicina*.

Neclar este articolul [265] Яты, Инь – *Iată, În* unde interjecția *iată* figurează ca sinonim al prepoziției *în* care este cuvântul căutat, corespunzând latinescului *in*.

Foarte greu de explicat este prima formă din articolul [67] Кареияре, Касаторѣа – (?), *Căsătorie*. Nu suntem în stare să o relaționăm cu niciun sinonim al cuvântului *căsătorie* (*cununie? căsnicie?*); în schimb, pare să fie mai degrabă o transcriere a frazei *care îi are*, ca și cum ar fi un fragment de propoziție în care informatorul explică cititorului ce este căsătoria. Oare s-ar lămuri astfel și articolul hotărât prezent din a doua formă?

2.3.3. În afară de forme surprinzătoare, neclare și incomplete, în DE sunt și câteva greșeli de tipar evidente, cum ar fi: [59] Сомкъ (în loc de un *Сомнь presupus) – *Somn*, [89] Делминяцы (*Деминяцы) – *Demineață*, [153] Поркъ, Скроифы (*Скроафы) – *Porc, Scroafă*, [166] Гротны (*Гропы / *Гроапы) – *Groapă*, [264] Пыдынь, Супра (*Пыдыасупра) – *Pă deasupra*, [275] До (*Дой) – *Doi*¹⁶.

¹⁶ Dacă nu este vorba de transcrierea numeralului vechi *doao*, adică *două* (cf. [282] Ноо Ноай – *Nouă*, mai demult *noao*).

3. Considerații finale

Pe baza materialului analizat și a observațiilor prezentate mai sus se pot trage câteva concluzii.

Redactorii dicționarului, Simon Peter Pallas și Hartwig Ludwig Christian Bacmeister, nu știau cu siguranță limba română. Materialul românesc ne permite să constatăm că cel puțin majoritatea lui a fost colectată printr-o explorare făcută pe teren. Cuvintele românești din DE sunt transcrise, în general, pe baza criteriului fonetic, de unde se presupune că au fost notate în chirilicele rusești formele rostite de către informatori, cel mai probabil din nordul teritoriului dacoromân, adică din zona Moldovei și a Ardealului (vezi, de exemplu, folosirea accentelor (2.1.1.1.), notațiile reflectând realizările diferite ale vocalelor [ə], [e] și [i] (2.1.1.2., 2.1.1.4.) și ale unor diftongi și triftongi (2.1.1.6.), pronunțarea sunetului [ʰ] final asilabic (2.1.1.5.), urmele probabile ale procesului de *akan'e* (2.1.1.7.)). Odată ce există diferențe importante între sistemele fonologice românesc și rusec, transcrierea chirilică a cuvintelor românești trebuie să fi fost o sarcină dificilă, chiar dacă în acea epocă limba română avea propria sa scriere chirilică cu o tradiție considerabilă.

Pe de altă parte, în anumite cazuri s-ar putea presupune o influență a grafiei chirilice românești, câteva notații constituind, probabil, transliterații – mai mult sau mai puțin reușite și nu întotdeauna consecvente – ale formelor românești scrise (vezi, de pildă, notația vocalei [ə] cu litera <ъ> (2.1.1.2.), lipsa grafemului vocalic în redarea silabelor [im], [in], unde <↑> = <᳚> (2.1.1.3.)). În acest caz, sarcina redactorilor a fost mai ușoară decât în cazul limbilor scrise tradițional în alfabetul latin sau în altele, deoarece o parte dintre caractere sunt identice sau asemănătoare cu literele rusești.

Adoptarea inconsecventă a acestor două criterii a creat un amestec interesant: fie predomină în mod clar principiul fonetic, fie cel grafic. Oricum, indiferent de cum s-a realizat notația cuvintelor românești, diversitatea incoerențelor lasă impresia că acestea nu au fost transcrise de o singură persoană și nici în aceeași perioadă. Acest fapt nu este, totuși, surprinzător dacă se iau în considerare dimensiunile dicționarului.

În mod evident, observațiile noastre nu epuizează caracteristicile materialului românesc inclus în DE. Cu toate că prezintă diferite greșeli de tipărire și conține cuvinte greu de explicat, se pot detecta câteva arhaisme morfologice (2.2.7.) și lexicale (2.3.1.). Ar fi interesant, de asemenea, să se studieze lexicul românesc și materialul din celelalte limbi romanice din DE dintr-o perspectivă comparativă.

Dicționarul analizat în această lucrare reflectă un interes crescând pentru problema înrudirii între limbi, plecând de la teoria originii comune a tuturor limbilor din lume. Această ipoteză câștiga din ce în ce mai multă importanță în secolul al XVIII-lea. Juxtapunerea lexicului de bază „al tuturor limbilor și graiurilor Europei și Asiei” urma să contribuie la găsirea limbii primitive comune (Archimbault 2010: 76).

Alegerea alfabetului chirilic, deși criticată (cf. Archimbault 2010: 83), a fost o întreprindere bine gândită: scopul țarinei Ecaterina cea Mare era să dovedească faptul că alfabetul rusec posedă caracteristici particulare pentru a transcrie toate limbile lumii (Archimbault & Breuillard 2010: 12). Acest fapt a avut consecințe benefice din punct de vedere practic, pentru că soluțiile aplicate în DE au fost o

etapă importantă în constituirea transcrierii rusești a celorlalte limbi, constând fie în inovații, fie în fixarea uzului deja stabilit (cf. Comtet 2010: 112). Glosarul a servit și pentru a înălța limba rusă la nivelul limbilor occidentale, dovedind capacitatea ei de a transmite toate ideile care circulau în Europa în epoca Iluminismului; a fost conceput ca instrument de modernizare a vieții intelectuale din Rusia, un proces la care țarina ținea foarte mult (Vieillard 2010: 45).

Din punct de vedere lingvistic, dicționarul Ecaterinei cea Mare trebuie tratat cu rezerve, mai degrabă ca o curiozitate decât drept un dicționar comparativ serios. Cu toate acestea, lucrarea constituie neîndoiește un monument lexicografic important, care furnizează informații relevante asupra vocabularului limbilor incluse în el.

Bibliografie

a. Sursă lexicografică

Сравительные Словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею всевысочайшей особы. Отдѣленіе первое, содержащее въ себѣ Европейскіе и Азіатскіе языки – Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; Augustissimae cura collecta. Sectionis primae, Linguae Europae et Asiae complexae, vol. 1–2, Sankt Petersburg, 1787–1789 (versiunea digitală a dicționarului (fișiere PDF) se găsește la următoarea adresa: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linguarum_totius_orbis_1.pdf> (vol. 1) și <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Linguarum_totius_orbis_2.pdf> (vol. 2); ultimul acces: 20.01.2017).

b. Referințe

- Archimbault 2010: Sylvie Archimbault, *Peter Simon Pallas (1741–1811), un naturaliste parmi les mots*, „Histoire – Épistémologie – Langage”, 32, p. 69–91.
- Archimbault & Breuillard 2010: Sylvie Archimbault & Jean Breuillard, *Présentation*, „Histoire – Épistémologie – Langage”, 32, p. 9–12.
- Bochnakowa 1999: Anna Bochnakowa, *Francuskie wyrazy w XVIII-wiecznym słowniku porównawczym «Linguarum totius orbis vocabularia comparativa» (1787–1789)*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 63, p. 109–112.
- Bochnakowa 2013: Anna Bochnakowa, *«Linguarum totius orbis vocabularia comparativa Augustissimae cura collecta (...)»*, 1787–1789, „Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis”, 130, p. 41–50.
- Comtet 2010: Roger Comtet, *Le russe comme métalangage : transcription et translittération en alphabet cyrillique dans le «Linguarum totius orbis vocabularia comparativa»*, „Histoire – Épistémologie – Langage”, 32, p. 93–114.
- Dębowski 2014: Przemysław Dębowski, *A língua portuguesa na transcrição cirilica num dicionário do século XVIII*, „Studia Iberystyczne”, 13, p. 345–357.
- Dębowski 2016: Przemysław Dębowski, *O Dicionário da czarina Catarina a Grande. Análise dos elementos portugueses*, „Zeitschrift für romanische Philologie”, 132 (1), p. 232–261.
- Fałowski 1999a: Adam Fałowski, *Material połabski w Słowniku Katarzyny II*, in: Maria Brzezina, Halina Kurek (eds.), *Collectanea linguistica in honorem Casimiri Polański*, Kraków, Księgarnia Akademicka, p. 49–57.
- Fałowski 1999b: Adam Fałowski, *Język ukraiński w Słowniku Katarzyny II*, in: Halina Mieczkowska (ed.), *In memoriam Alfredi Zaręba et Josephi Reczek (Prace Komisji*

- Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk*, LI), Kraków, Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, p. 137–144.
- Fałowski 2000: Adam Fałowski, *Material czeski w Słowniku Katarzyny II*, in: Henryk Wróbel (ed.), *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii Orłoś*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, p. 89–94.
- Igartua 2012: Iván Igartua, *Pallas hiztegiaren euskal iturri lexikografikoak*, „*Fontes Linguae Vasconum*”, 115, p. 177–193.
- Igartua 2013: Iván Igartua, *Las fuentes lexicográficas vascas en el vocabulario políglota de P.S. Pallas (1787–1789)*, in: Elena Battaner Moro, Vicente Calvo Fernández, Palma Peña Jiménez (eds.), *Historiografía lingüística: líneas actuales de investigación*, Münster, Nodus Publikationen, vol. 2, p. 485–496.
- Jakubczyk 2014a: Marcin Jakubczyk, *Polszczyzna graźdańska w słowniku carycy Katarzyny II*, „*Poradnik Językowy*”, 2014/2, p. 78–95.
- Jakubczyk 2014b: Marcin Jakubczyk, *Słownik carycy Katarzyny Wielkiej w kontekście europejskich teorii językowych II połowy XVIII wieku i na tle tradycji leksykograficznej*, „*Poradnik Językowy*”, 2014/9, p. 64–77.
- Juszkiewicz 1975: Urszula Juszkiewicz, *Porównawczy słownik Katarzyny II na tle rozwoju rosyjskiego języka literackiego XVIII wieku*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, Sectio F: Nauki Humanistyczne, 30/11, p. 157–168.
- Juszkiewicz 1976: Urszula Juszkiewicz, *Material rosyjski ze słownika Katarzyny II*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, Sectio F: Humaniora, 31/22, p. 385–401.
- Popowska-Taborska 1994: Hanna Popowska-Taborska, *Słownictwo kaszubskie w osiemnastowiecznych porównawczych słownikach Europy i Azji*, „*Rocznik Sławistyczny*”, 49, p. 41–46.
- Popowska-Taborska 1998: Hanna Popowska-Taborska, *Raz jeszcze o materiałach kaszubskich w «Słownikach porównawczych języków i narzeczy Europy i Azji»*, „*Rocznik Gdański*”, 58, p. 163–171.
- Popowska-Taborska 2003: Hanna Popowska-Taborska, *Jak to jest w istocie ze słowińsko-kaszubskim prototypem do «Słowników porównawczych wszystkich języków i narzeczy»*, „*Rocznik Gdański*”, 63, p. 219–224.
- Saramandu, Nevaci 2013: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară.
- Stachowski 1987: Stanisław Stachowski, *Wyrazy albańskie w Słowniku P.S. Pallasa (1787–1789)*, „*Acta Baltico-Slavica*”, XVII, p. 237–253.
- Stala 2011: Ewa Stala, *Diccionario de Catalina la Grande (1787–1789). Análisis del material español*, „*Studia Iberystyczne*”, 10, p. 151–163.
- Vieillard 2010: Stéphane Vieillard, *Catherine II: de la langue aux langues*, „*Histoire – Épistémologie – Langage*”, 32, p. 31–46.

Anexă. Lista cuvintelor românești în Dicționarul țarinei Ecaterina cea Mare
(punctul 46, Волошски)

<i>numărul cuvântului- titlu</i>	<i>cuvânt în latină</i>	<i>echivalentul românesc în scriere chirilică originală</i>	<i>echivalentul românesc în scriere latină</i>
1	Deus	Думnezeу	Dumnezeu
2	Coelum	Черу	Cer ^u
3	Pater	Тату, Паринте	Tatu, Părinte (Parinte)
4	Mater	Майка	Maică
5	Filius	Фіу, Фичорь	Fiu, Ficior
6	Filia	Фіика	Fiică
7	Frater	Фрате	Frate
8	Soror	Сорь	Soră
9	Vir	Барбатъ	Bărbat (Barbat)
10	Uxor	Невасти	Nevastă
11	Virgo	Фата	Fată
12	Puer	Копыль	Copil
13	Infans	Копиль	Copil
14	Homo	Омъ	Om
15	Homines	Оамень	Oameni
16	Caput	Капъ	Cap
17	Facies	Фаце	Față
18	Nasus	Насъ	Nas
19	Nares	Нырыле	Nărițe
20	Oculus	Окю	Ochi ^u
21	Supercilia	Сприннчинеле	Sprincinele
22	Cilia	Ценеле	Genele
23	Auris	Уреке	Ureche
24	Frons	Фрунте	Frunte
25	Crinis	Пыръ	Păr
26	Genae	Обрасъ	Obras
27	Os	Гура	Gură
28	Guttur	Гытланъ	Gâtlan
29	Dens	Динте	Dinte
30	Lingua	Лимба	Limbă
31	Barba	Барбы	Barbă (Barbâ)
32	Collum	Гыты	Gât ^u
33	Humerus	Умеръ	Umăr
34	Cubitus	Коть	Cot
35	Manus	Мына	Mână
36	Digiti	Деджете	Degete
37	Ungues	Унгъ	Unghii
38	Venter	Пынтече	Pântece
39	Dorsum	Спате	Spate
40	Pes	Пичорь	Picior
41	Genu	Дженунькъ, Джену	Genunchi, Genu
42	Cutis	Піели	Pieli

43	Caro	Карне	Carne
44	Os	Ось	Os
45	Sanguis	Синдже	Sânge
46	Cor	Инимь	Inimă
47	Lac	Лапте	Lapte
48	Auditus	Ауситури	Auzitură
49	Visus	Ведере	Vedere
50	Gustus	Густатулъ	Gustatul
51	Odoratus	Мироситулъ	Mirositul
52	Tactus	Пипаитулъ	Pipăitul (Pipaitul)
53	Vox	Глась	Glas
54	Nomen	Нуме	Nume
55	Clamor	Стригаре	Strigare
56	Strepitus	Гречавы	Greceavă (?)
57	Ululatus	Плынджы	Plânghi
58	Verbum	Кувынть	Cuvânt
59	Somnus	Сомкъ	Somn
60	Amor	Драгосте	Dragoste
61	Dolor	Дурере	Durere
62	Labor	Мункъ	Muncă
63	Opera	Лукру	Lucru
64	Vis	Путере	Putere
65	Potentia	Почь	Poci
66	Potestas	Вое	Voie
67	Matrimonium	Карейяре, Касаторіа	(?), Căsătoria
68	Vita	Віяца	Viață
69	Statura	Крештеры	Creșteri
70	Spiritus	Духулъ	Duhul
71	Mors	Моарте	Moarte
72	Frigus	Фригъ	Frig
73	Orbis	Ротундъ	Rotund
74	Globus	Кругъ, Попикъ	Crug, Popic
75	Sol	Соаре	Soare
76	Luna	Луны	Lună (Lună)
77	Stella	Стя	Stea
78	Radius	Разе	Rază
79	Ventus	Вынть	Vânt
80	Turbo	Вифоръ	Vifor
81	Procella	Вифоръ	Vifor
82	Pluvia	Плоае	Ploaie
83	Grando	Грындына	Grîndină
84	Fulgur	Фулджерере	Fulgere
85	Nix	Запады	Zăpadă (Zapadâ)
86	Glacies	Гяць	Ghiață
87	Dies	Зыу	Ziu
88	Nox	Ноапте	Noapte
89	Mane	Делминяцы	Demineață (Demineață)

90	Vesper	Серы	Seră
91	Aestas	Ани	Ani
92	Ver	Примовары	Primăvară
93	Autumnus	Томнь	Tomnă
94	Hiems	Ярна	Iarnă
95	Annus	Ань	An
96	Tempus	Време	Vreme
97	Terra	Пымунть	Pământ
98	Aqua	Апа	Apă
99	Mare	Маре	Mare
100	Fluvius	Гырлы	Gârlă (Gârlă)
101	Unda	Валурь	Valuri
102	Arena	Нысыпь, Анина	Nășip, Anină
103	Argilla	Умы	Umă (Umă)
104	Pulvis	Прафь	Praf
105	Lutum	Тина	Tină
106	Mons	Мунте	Munte
107	Ripa	Маль	Mal
108	Collis	Мовила	Movilă
109	Valis (sic!)	Пояны	Poiană (Poiană)
110	Aer	Воздухь	Văzduh
111	Vapor	Абурь	Abur
112	Ignis	Фокь	Foc
113	Aestus	Фибринцаны	Fibrințeană (?)
114	Profunditas	Адынкуль	Adâncul
115	Altitudo	Ньлцьмя	Nălțimea
116	Latitudo	Льцьмя	Lățimea
117	Longitudo	Лунджире	Lungire
118	Foramen	Гауры	Gaură (Gaură)
119	Fovea	Гропы	Gropă
120	Fossa	Хандань	Handan
121	Lapis	Піятри	Piatră
122	Aurum	Аурь	Aur
123	Argentum	Арджинть	Argint
124	Sal	Саре	Sare
125	Miraculum	Чюда	Ciudă
126	Silua	Падуре	Pădure (Padure)
127	Herba	Ярбы	Iarbă (Iarbă)
128	Arbor	Копачь	Copaci
129	Palus	Парь	Par
130	Gramen	Вердяцы	Verdeață (Verdeață)
131	Quercus	Стежарь	Stejar
132	Truncus	Регалие	Răgălie
133	Folium	Фои	Foi
134	Fructus	Поаме	Poamă
135	Cortex	Кoadжы	Coajă (Coagă)
136	Radix	Радичина	Rădăcină
137	Ramus	Фрунзе	Frunză

138	Campus	Кымпурь	Câmpuri
139	Pratum	Лункы, Пояны	Luncă, Poiană (Luncă, Poiană)
140	Frumentum	Секаре, Сечерать	Secară, Secerat
141	Secale	Секаре	Secară
142	Avena	Овысь	Ovăș
143	Uva	Стругь	Strug
144	Piscis	Пеще	Pește
145	Vermis	Вьерме	Vierme
146	Musca	Мускы	Muscă (Muscă)
147	Fera	Лигіоаны	Lighioană (Lighioană)
148	Bos	Боу	Bou
149	Vacca	Вака	Vacă
150	Aries	Вервечь, Оае	Berbeci, Oaie
151	Cornu	Корнъ	Corn
152	Eqvus	Каль	Cal
153	Sus	Поркъ, Скроифы	Porc, Scroafă (Scroafă)
154	Canis	Кьине, Кьцель	Câine, Câțel
155	Catus	Котой, Мотокъ	Cotoi, Motoc
156	Mus	Соариче	Șoarice
157	Avis	Пасера	Pasărea
158	Penna	Паны, Кондей	Pană (Pană), Condei
159	Gallus	Кокошь	Cocoș
160	Ovum	Оу	Ou
161	Gallina	Гайно	Găină (Găină)
162	Anser	Гыска	Gâscă
163	Anas	Раца	Rață
164	Columba	Порумбъ	Porumb
165	Aratrum	Плугъ	Plug
166	Occa	Гротны	Groapă (Groapă)
167	Limes	Хотарь	Hotar
168	Domus	Касы	Casă (Casă)
169	Porta	Уша	Ușă
170	Aula	Курге	Curte
171	Urbs	Тыркъ	Târc
172	Focus	Ходжакъ, Ватрь	Hogeaș, Vatră
173	Mensura	Мисуры	Măsură (Măsură)
174	Cadus	Путына, Кады	Putină, Cadă (Cadă)
175	Securis	Топорь	Topor
176	Cingulum	Брыу	Brâu
177	Clavus	Куй, Пиронь	Cui, Piron
178	Vectura	Кару	Car ^u
179	Panis	Пійне	Pâine
180	Vinum	Винь	Vin
181	Cibus	Букате, Мынкаре	Bucate, Mâncare
182	Fur	Тылхарь, Оць	Tâlhar, Oț
183	Thorax	За, Зале, Панцырь	Za, Zale, Panțir
184	Custos	Пызиторь, Пазиторь	Păzitor, Pazitor

185	Rixa	Инжуратура, Гылчава	Înjurătură (Înjuratură), Gâlceavă
186	Pugna	Батая, Сыбать	Bătaia (Bataia), Să bat
187	Miseria	Невое, Ныпасте	Nevoie, Năpastă
188	Victoria	Бирюйнца, Доведалы	Biruință, Dovedeală (Dovedeală)
189	Bellum	Восте	Oaste
190	Miles	Оставъ	Ostav
191	Segnitias	Лене	Lene
192	Concordia	Энвойтуры, Войре	Învoitură (Învoitură), Voire
193	Puerperium	–	–
194	Pavimentum	–	–
195	Ager	Царина, Аритурь	Țarină, Arătură (Arătură)
196	Jugum	Апрегъ, Джугъ	Opreg, Ğug
197	Navis	–	–
198	Cetus	–	–
199	Lux	Лумина	Lumină
200	Tonitru	–	–
201	Juvenis	Тинерь, Тынырь	Tineri, Tânăr
202	Vetus	Бытрынь, Батрынь	Bătrân, Batrân
203	Sanus	Санатось	Sănătos (Sanatos)
204	Alte	Налть	Nalt
205	Humile	Жось	Jos
206	Magnum	Маре	Mare
207	Parvum	Пуцинь, Микъ	Puțin, Mic
208	Album	Албъ, Албы	Alb, Albă
209	Nigrum	Негру	Negru
210	Rubrum	Рошу	Roșu
211	Viride	Верде	Verde
212	Acute	Аскуцьть, Юте	Ascuțit, Iute
213	Humide; crudum	Крудъ, Удь	Crud, Ud
214	Laevis	Ушурель, Ушоръ	Ușurel, Ușor
215	Crassus	Гросъ	Gros
216	Bene, probum	Бине	Bine
217	Bene, pulchre	Бине	Bine
218	Pulchre, lepidе	Энподобить, Фрумось	Împodobit, Frumos
219	Benignus, beatus	Блындъ	Blând
220	Malum, maligne	Реутате, Рыутате	Reutate, Răutate
221	Male, dementer	Урьть	Urât
222	Male	Рѣу, Рыу	Reu, Rău
223	Cito	Курынды, Диграбы	Curând, Digrabă (Digrabă)
224	Lente	Инчень	Încet
225	Vivum	Вїое, Вивъ	Vioie, Viu
226	Hilaris	Букурось, Букуръ	Bucuros, Bucur

227	Edere	Сымынкимь, Мынкаре, Семанынче	Să mâncăm, Mâncare, Să mănânce
228	Bibere	Бяу, Сыбей, Сёбе	Beau, Să bei, Să be
229	Canere	Сыкынте	Să cânte
230	Cedere	Бать, Сыбаць	Bat, Să bați
231	Dormire	Дормь, Макулкь	Dorm, Mă culc (Ma culc)
232	Jacere	Кулкать, Кулкы	Culcat, Culcă (Culcă)
233	Sumere	Луать, Сея	Luat, Să ia
234	Amare	Юбескь, Сыюбешть	Iubesc, Să iubești
235	Portare	Порты, Сысыпорте	Portă, Să să porte
236	Vehere	Кáры, Сысыкаре	Cară, Să să care
237	Secare	Тай, Сытай	Tai, Să tai
238	Serere	Сысаминь, Самыни	Să samin, Samăni
239	Arare	Аретури, Ары	Arătură, Ară (Ară)
240	Ocultare	Дыскапырыть, Аскунсь	Dăscopărît, Ascuns
241	Fundere	Тоарны, Сываршь	Toarnă, Să varși
242	Coquere	Хербере, Сыхарбь	H'erbere, Să h'arbă
243	Est	Есте	Este
244	Da	Дымь	Dă-mi
245	Sta	Стеи, Сты	Stei, Stă
246	Ito	Дуте	Du-te
247	Ego	Еу	Eu
248	Tu	Ту	Tu
249	Ille	Ель	El
250	Illa	Я	Ea
251	Nos	Ной	Noi
252	Vos	Вой	Voi
253	Illi	Ей	Ei
254	Illis	Лорь	Lor
255	Quid	Чё	Ce
256	Per quod	Куче	Cu ce
257	Perquem, Quis	Кучине, Дынчине, Делачине	Cu cine, Din cine, De la cine
258	Ita	Ашá	Așa
259	Non	Нуѣсте, Нуе	Nu este, Nu e
260	Ubi	Унде	Unde
261	Hic	Айчь	Aici
262	Ibi	Аколо	Acolo
263	Sub	Пыды, Десупть	Pă dedesupt
264	Super	Пыдынъ, Супра	Pă deasupra
265	In	Яты, Инь	Iată, În
266	Quando	Кындь	Când
267	Nunc	Акушь	Acuși
268	Prius	Энтый	Întâi
269	Post	Пыурмы, Апой	Pă urmă, Apoi
270	Quomodo	Кумь	Cum
271	Sine	Фыры	Fără

272	Vel	Ау	Au
273	Ecce, Vide	Яка	Iacă
(274)	Numeralia	Унуль	Unul
(275)	Populorum	До	Doi
(276)	Europae et	Трей	Trei
(277)	Asiae	Патру	Patru
(278)		Чинчъ	Cinci
(279)		Шазе	Şase
(280)		Шапте	Şapte
(281)		Опть	Opt
(282)		Ноо Ноай	Nouă
(283)		Зечь	Zeci
(284)		Осуга	O sută
(285)		Оміе	O mie

The Romanian Material in Catherine the Great's Dictionary

In 1787–1789 two volumes of a huge lexicographic work were published, with the title *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* [...], commonly called Catherine the Great's Dictionary. The dictionary contains 273 Russian entries from different thematic groups, each one with semantic equivalents in two hundred European and Asiatic languages. All the words, with no exception, are transcribed in the Russian Cyrillic alphabet from that time, independently of the language they represent. The paper gives a detailed analysis of Romanian material included in the dictionary, thus allowing to make remarks on some phenomena on the phonetic-graphic, morphological and lexical level. It is stated, among others, that most of Romanian words were collected in a field survey because they are transcribed based on the phonetic criterion. This leads to the conclusion that forms pronounced by informants, most likely from the regions of Moldavia and Transylvania, were directly recorded in Russian Cyrillic characters. On the other hand, in some cases one could suppose an influence of the Romanian Cyrillic alphabet, as some records probably constitute transliterations of Romanian written forms. Inconsequent adoption of these two criteria has created an interesting mix: either the phonetic principle clearly predominates, or the graphic one. Anyway, the diversity of inconsistencies gives the impression that Romanian words were not transcribed by a single person nor in the same time.